

Фаїна Рябчикова
(Луцьк)

ВИВЧЕННЯ ПАМ'ЯТОК ТРАДИЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ В ПРАКТИЦІ ЕТНОГРАФІЧНОГО ВІДДІЛУ ВОЛИНСЬКОГО НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО МУЗЕЮ (1920–1931 рр.)

Розглянуто роботу працівників етнографічного відділу Волинського науково-дослідного музею з вивчення пам'яток традиційної культури населення Східної Волині. Охарактеризовано процеси атрибуції предметів, упорядкування етнографічних записів, висвітлення результатів наукового вивчення у статтях та розвідках.

Ключові слова: етнографічний відділ, Волинський науково-дослідний музей, Василь Кравченко, атрибуція, музейний предмет.

Study of artefacts of traditional culture in the practice of the Ethnographic Department of Volyn' Research Museum (1920–1931).

The article discusses the effort of the Ethnographic Department of Volyn' Research Museum in the study of artefacts of the traditional culture of Eastern Volyn. The processes of attribution of the studied artefacts, organisation of ethnographic records, and presentation of the research results with articles and assays are characterised.

Keywords: Ethnographic Department, Volyn' Research Museum, Vasyl Kravchenko, attribution, museum objects.

Изучение памятников традиционной культуры в практике этнографического отдела Волинского научно-исследовательского музея (1920–1931 гг.)

Проанализирована работа сотрудников этнографического отдела Волинского научно-исследовательского музея по изучению памятников традиционной культуры населения Восточной Волини. Охарактеризованы процессы атрибуции предметов, систематизации этнографических записей, оформления результатов научного изучения.

Ключевые слова: этнографический отдел, Волинский научно-исследовательский музей, Василий Кравченко, атрибуция, музейный предмет.

Одним із провідних музейних закладів радянської України в 1920-х роках був етнографічний відділ Волинського науково-дослідного музею (далі – етновідділ ВНДМ), який очолював талановитий етнограф, музеєзнавець Василь Григорович Кравченко. Етновідділ проводив активну роботу в різних напрямках музейної діяльності та на ниві краєзнавства. Музейні працівники організовували етнографічні польові дослідження, у результаті яких збирали фольклорні матеріали, записували обрядовість населення Східної Волині, відбирали для музейних фондів предмети музейного значення – пам'ятки традиційно-побутової культури місцевих мешканців. З огляду на те, що напрацювання етновідділу є невід'ємною складовою частиною історії вітчизняної музейної справи та української етнології, автор статті поставила за мету розглянути такий важливий аспект музейної роботи відділу, як вивчення музейних предметів (етнографічних пам'яток). Діяльність етнографічного відділу ВНДМ висвітлена в працях Г. Скрипник [9], А. Дмитренко [1], М. Костриці [2], Т. Лободи [3], проте проблеми наукової обробки етнографічних матеріалів потребують детальнішого розгляду.

Однією з важливих складових музейної практики етновідділу була робота з вивчення набутих пам'яток. Власне, обґрунтування поняття «вивчення музейних предметів» припадає на 1960-ті роки, коли воно почало набувати самостійного значення. У сучасному музеєзнавстві вивчення музейних предметів включає три етапи: атрибуцію, класифікацію, систематизацію та інтерпретацію і є основною складовою як фондової, так і науково-дослідної роботи музейних закладів. Попри відсутність у досліджуваній період теоретичних розробок з цієї проблеми, на практиці музейні заклади активно досліджували свої зібрання.

Вивчення музейних предметів у ВНДМ хоча і не було структуроване за сучасним зразком, проте становило невід'ємну частину музейної роботи. Уже з перших місяців функціонування етновідділу в його діяльності трапляються тотожні за змістом поняття «наукова обробка», або «наукове оброблення матеріалів».

На початку 1920-х років перед музейними працівниками постали завдання ви-

вчення уже наявних у відділі предметів, які не були свого часу належним чином описані, а тому потребували з'ясування хоча б елементарних відомостей про них. За цей період у щоденниках трапляються такі записи: «Вияснення походження деяких річей – і каталогозація їх» (13 січня 1921 р.) [4, арк. 15], «вияснювалась назва приладдя та його частини з польського бджільництва» (24 квітня 1921 р.) [4, арк. 42], «продовження праці опису кошикарського народного виробництва» (31 серпня 1921 р.) [4, арк. 50] тощо. Таким чином, не маючи точних відомостей про окремі музейні предмети, працівники етновідділу намагалися з'ясувати їх функціональне призначення, історію походження, встановити матеріал і спосіб виготовлення, форму, колір, розміри та ін., що було своєрідним процесом атрибуції (власне термін «атрибуція» не вживався, інколи працівники у синонімічному значенні використовували термін «опис»). Усі ці відомості фіксувалися в облікових документах відділу.

У зв'язку з тим, що інвентарна книга (каталог) етновідділу не збереглася, встановити основні критерії атрибуції музейних предметів важко. Окремі її аспекти допомагають розкрити інвентарні картки відділу. Ці документи створювалися протягом 1920–1931 років, відтак характер запису відомостей про предмети в них відрізняється: за перші роки – інформація досить стисла, без зазначення розмірів предмета, далі відомості про предмет стали більш повними та деталізованими. Слід також відзначити, що для зазначення розмірів у картках використовувалися дві міри довжини: вершки та сантиметри.

В інвентарних картках зафіксовано такі ознаки, за якими здійснювалася атрибуція музейних предметів:

1) Назви музейних предметів – «звичайна назва в межах України: “Близната”, “близну(ч)ки” т. і.: два глиняні горшки..., з'єднані до купи, а над ними – кругле вухо – ручка» [7, арк. 35]. «Місцева назва цього горщика – “по шестерний”, с. т., коли перевозять посуд, то шість горщиків такого розміру рахують за одну штуку або душу» [7, арк. 65 зв.].

2) Назви окремих частин пам'яток – наприклад, ярма: «під горлиця, занози, снузки, привій, іоновка» [7, арк. 22 зв.]; олійниці – «стоувпі, плашка, ступа, стрела, клині, тарнец» [7, арк. 46].

3) Інформація про попередніх власників (нерідко поданий діалектичний запис («з губи») – «це ярмо – мого батька і воно було тільки про свято, бо буденні ярма не такі гарні» [7, арк. 32 зв.]. «Прабаба Степана Шаботенка [який приніс килим до етновідділу. – Ф. Р.], по материній лінії, “Євка” в 1820 р. виткала килима цього й дала на посаг своїй донці Насті, ця – донці “грузилі”, а від цієї – 39 років тому назад, теж на посаг перейшов до Одюшки (Явдохи) – Степанової матрі» [7, арк. 212 зв.].

4) Призначення – «Щітка з цвяхів – для розчісування прядива» [7, арк. 2], «ці коробочки [берестяні. – Ф. Р.] вживаються для ріжних місцевих людських потреб, як-от на масло, сало, тоуюн т. п.» [7, арк. 3]. «Хабоша знаряддя для лову риби по болотах та річках північної Волині» [7, арк. 28].

5) Зовнішній вигляд – наприклад, про музичний інструмент цимбали, В. Кравченко в картці записав: «Зовнішній вигляд – зрізана піраміда» [7, арк. 281 зв.]. «Товкачка має вигляд звичайного дерев'яного корока з ручною і при ньому – товкач» [7, арк. 27 зв.]. «Мантачка – звичайна дубова лопаточка з ручкою» [7, арк. 49 зв.].

6) Розміри предметів та їх частин – «довжина “полудрабка” (частина чумацької мажі) 3 арш., ширина 2 вер.» [7, арк. 37 зв.]. «Ментачка гле серпа» дубова. Загальна довжина 7 ½ в.

Довжина < ручки 2 ⅝ в.
лопаточки (ножа) 4 ⅞ в.

Товщина < ручки ½ в.
лопаточки (ножа) ½ – 1/64 в.

Завширшки < ручки ⅝ в.
лопаточки (ножа) 1 ¼ – ¼ в.» [7, арк. 53 зв.].

7) Колір – «килим домодільний... колір – чорний, білий, жовтий, синій, зелений і червоний» [7, арк. 212 зв.].

8) Матеріал, з якого виготовлений предмет. «Півчарник: з дерев'яних клепок і такі ж обручі й вуха» [7, арк. 15]. «Сидушка – липова» [7, арк. 16], «кошелек зроблено зверху з “бересту” (березової кори на виворіт), а з середини “лико” (кора лозова)» [7, арк. 43 зв.]. «Швайка старовинна залізна» [7, арк. 58].

9) Техніка виготовлення – «плетінка» [7, арк. 43 зв.], «серп – старовинне ковальське виробництво» [7, арк. 52].

10) Час виготовлення – «Як зазначає т. Столяр, цимбалам цим понад 160 років» [7, арк. 281 зв.], «коцюбка зроблена 1877 р.» [7, арк. 21 зв.]. «Цю річ (мач – вила для гною) в 50-х роках ХІХ віку зробив Прох Дем'янчук» [7, арк. 31 зв.]. «Старовітній килим, якого виткано в 1820 році» [7, арк. 212].

11) Опис орнаментики – зокрема, на писанках «скосна рожа», «бокова рожа», «коса рожа», «божа роса», «лесовая королева», «повна рожа», «бочечкою», «ветрачками», «гребіночками», «греблею», «дубове листя», «смородина», «сорочини лапки», «раки», «воловни очи», «калінів цвіт», «йолочка», «зорочка», «грабельками» [7, арк. 190 зв.–191], «штанці», «ломаний хрестик» [7, арк. 394 зв.]. На тканинних речах – «малюнок [килима. – Ф. Р.] складається з пасків та невиразних геометричних фігур» [7, арк. 212 зв.]. «Малюнок [фартуха. – Ф. Р.], починаючи на полотні од гори до низу

1. «Зубі» (чорні),
2. «Ланцю(у)жок (червона нитка),
3. «Клинчики» (ромбики всередині)

Нижче:

1. «Зубі» (чорні),
2. «Ланцю(у)жок (червона нитка),
3. «Рогата квійетка»,
4. «Повна квійетка» [7, арк. 420].

12) Стан збереження (дуже рідко) – «Ікона св. Зосима – Захисника Пасіки (фарба почасти зтерлась)» [7, арк. 188]. «Килим вовняний (трохи зіпсований мілью)» [7, арк. 273].

Перелічені ознаки трапляються на картках почергово. Це свідчить про те, що опис музейних предметів не був унормованим, а його критерії визначалися суб'єктивно, залежно від бачення музейних працівників важливості фіксації тієї чи іншої ознаки.

Систематизація музейних предметів стосувалася головним чином записів етнографічних матеріалів. Зокрема, у щоденниках відділу зафіксовані такі види роботи: «упорядкування матеріалів по духовній культурі» [4, арк. 77], «групувався матеріал про кушнірство» [4, арк. 83], «оповідання про рибальство зібрані в 1921 р. – групуються» [4, арк. 86], «групувався матеріал про “огонь”» [5, арк. 8], «упорядковано рукописний матеріал “пісні”» [5, арк. 94], «груповка матеріалу про гончарство, здобутого в м. Троянові під

час екскурсії з студентами педкурсів» [4, арк. 149].

Зібрані під час експедицій матеріали, окремі комплекси предметів традиційно-побутової культури і навіть одиничні музейні предмети опрацьовувалися у лабораторії відділу. Тут проводилося детальне вивчення історії їх побутування, особливостей використання, здійснювалася добірка дотичного фольклорного матеріалу тощо. Результати вивчення та дослідження музейних предметів, колекцій та зібрань аналізувалися в наукових розвідках, статтях. Документація відділу підтверджує, що зазначений вид наукової діяльності був обов'язковою, систематичною практикою. Щоденники відділу регулярно поповнювалися такими записами: «складена розвідка про українського кобзаря Остапа Вересая» (22 листопада 1921 р.) [4, арк. 57], «складав статтю “Від каганця до електролямпочки для “Нашої освіти”» [4, арк. 138], «складено розвідку про рибальське приладдя “Хабощу”» (15 квітня 1924 р.) [4, арк. 140], «складалась картки на етноматеріали, здобуті на Овруччині і до них же наукові розвідки» (13 вересня 1924 р.) [4, арк. 151], «підготовка матеріалу про “Народовольціє на Волині” до друку» (21 січня 1926 р.) [5, арк. 2 зв.], «розпочав складати чистовик «пояснення до 12 мал. “чудес”, що ніби-то виникли через Почаївську ікону Божої матері» (13 січня 1927 р.) [5, арк. 52], «В. Кравченко прац. над статтюю “Самогон”» (5 березня 1929 р.) [6, арк. 26 зв.] тощо.

Робота над укладанням статей та наукових розвідок була тривалим, копітким процесом і вимагала проведення детального аналізу кожного музейного предмета, застосування низки пошукових заходів. Наприклад, матеріали, зібрані під час Барашівської експедиції (28–30 листопада 1924 р.), студенти ЖУПК – учасники дослідження, попередньо опрацьовували в грудні 1924 року, систематизували та переписали на чистовик у січні 1925 року. Остаточо упорядковані і виправлені В. Кравченком матеріали експедиції, були опубліковані в рукописному журналі «Краєзнавство (Етнограф)» 25 квітня 1925 р. [8, арк. 12].

Для уточнення інформації про окремі пам'ятки музейні працівники послуговувалися фондами бібліотек та архівів. Вони робили тематичні підбірки статей,

виписки з періодичних видань [5, арк. 2], опрацьовували документи губернського архіву [5, арк. 3 зв.]. З метою ґрунтовнішого висвітлення досліджуваних проблем В. Кравченко звертався до інших фахівців та наукових інституцій. Наприклад, завідувач етновідділу налагодив листування з «проф. Поповим в справі пісень про “чуда”» (9 січня 1927 р.) [5, арк. 51 зв., 71], контакти з Всенародною бібліотекою у Вінниці, яка надіслала до етновідділу часописи [5, арк. 58].

В етновідділі значна увага приділялася вивченню фольклорних матеріалів, записів обрядодій, а також усних свідчень про матеріальну та духовну культуру. Зрозуміло, що під час їх первинного запису неможливо було уникнути певних виправлень, скорочень, повернень до попереднього тексту (стрілочками). Тому ці первинні, чорнові записи переписувалися музейними працівниками «на біле». При цьому дослідники обов'язково дотримувались розроблених В. Кравченком правил діалектичного запису усних свідчень. Зокрема, у щоденнику вказувалося: «Виправлялись етноматеріали занотовані від С. Пуздрача, а вже виправлені з них переписувала на біле М. О. Кротевиц» [4, арк. 123], «переписане діалектично весілля в с. Копищах на Коростенщині» [5, арк. 2 зв.]. Опрацювання свідчень респондентів також відбувалося тривалий час. Наприклад, занотовані влітку 1923 року від старого пасічника С. Пуздрача відомості музейні працівники упорядковували включно до листопада 1924 року. [4, арк. 158].

Таким чином, працівники етнографічного відділу ВНДМ у своїй роботі значну увагу приділяли вивченню пам'яток традиційної культури населення Східної Волині. У відділі здійснювалася атрибуція предметів, упорядковувалися етнографічні записи, результати наукового вивчення висвітлювалися в наукових статтях та розвідках.

Атрибуція етнографічних пам'яток включала: встановлення поширених назв музейного предмета та його основних частин, з'ясування походження і призначення пам'ятки, опис її зовнішнього вигляду, існуючих візерунків, кольору, фіксацію розмірів, визначення матеріалу та способу виготовлення, стану збереженості, датування пам'ятки.

Додаток

Титульний та зворотний бік інвентарної картки етнографічного відділу
Волинського науково-дослідного музею

Титульний бік

Інвентар ч.
Відділ ІХ, ч. 1529.

**Голуби – 2 (дерев'яні),
літ „а” й „б”.**

Народне виробництво.

В с. Гладковичах, Овручського району,
Коростенської округи, від Никанора
Ковальчука здобув 21/VII 1924 р.
В. Кравченко

Зворотний бік

Голуби соснові.,
літ. „а” – нефарбований.
Довжина від голови до кінця
хвоста
17,5 сант.
Завширшки 16, 5 сант.
Літ „б” – фарбований – крила –
сині, а хвіст блідорожевий.
Довжина від кінця дзьобу до кінця
хвоста
21,5 сант.
Завширшки 19, 7 сант.
---- // ----

Н. Ковальчук, під час свого
перебування в німецькому полоні
навчився робити «голуби» ці від
полоненого солдата росіянина, що
родом з Астраханської губ. 11/X
1924 р. [підпис В. Кравченко]

Джерело: АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – Ф. 16. «Волинський краєзнавчий музей», од. зб. 11 «Інвентарні картки Етнографічного відділу Волинського музею на музейні експонати», 1910–1929 рр. – Арк.62–62 зв.

Література:

1. *Дмитренко А. А.* Становлення етнографічного музейництва на Волині / А. А. Дмитренко // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. – Рівне : Волинські обереги, 2006. – Вип. ІV. – С. 38–43.

2. *Костриця М. Ю.* Товариство дослідників Волині: історія, діяльність, постаті. – Житомир : М.А.К., 2001. – 360 с.

3. *Лобода Т. М.* Василь Кравченко. Громадська, наукова та просвітницька діяльність / Тетяна Михайлівна Лобода. – К. : ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 238 с.

4. Архівні наукові фонди рукописів і фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського (далі – АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського). – Ф. 16. «Волинський краєзнавчий музей», од. зб. 4 «Щоденники етнографічного відділу Волинського музею», 1920–1925. – 183 арк.

5. АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – Ф. 16. «Волинський краєзнавчий музей», од. зб. 5 «Щоденники етнографічного відділу Волинського музею», 1926–1927. – 152 арк.

6. АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – Ф. 16. «Волинський краєзнавчий музей», од. зб. 6 «Волинський науково-дослідний музей. Щоденник етнографічного відділу», 1928–1931. – 93 арк.

7. АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – Ф. 16. «Волинський краєзнавчий музей», од. зб. 11 «Інвентарні картки Етнографічного відділу Волинського музею на музейні експонати», 1910–1929. – 504 арк.

8. АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – Ф. 16. «Волинський краєзнавчий музей», од. зб. 81-а «Журнал «Краєзнавство (Етнограф)» № 14», 1924. – 125 арк.

9. *Скрипник Г. А.* Етнографічні музеї України. Становлення і розвиток / Ганна Аркадіївна Скрипник. – К. : Наукова думка, 1989. – 300 с.